

Utjecaj demogeografskih procesa na transformaciju đakovačkog kraja

Marijan Jukić

U posljednjem stoljeću došlo je do velikih demogeografskih i gospodarskih promjena koje su snažno utjecale na transformaciju kulturnog pejzaža Đakovštine. Demogeografske promjene su jasno vidljive i odnose se na smanjenje ukupnog broja stanovnika, gustoće te na daljnje pogoršanje razmještaja, prirodnog kretanja i migracije, kao i negativne promjene u strukturnim obilježjima stanovništva. Depopulacija je dominantan proces, a sadašnje društveno-gospodarsko stanje ne pruža mogućnosti skore i brze demografske te ukupne društveno-gospodarske revitalizacije ovog dijela Hrvatske.

Ključne riječi: stanovništvo, depopulacija, demogeografija, kulturni pejzaž, Đakovština

The Influence of Demographic Processes on the Transformation of the Đakovo Region

In the last century, great demographical and economical changes occurred and had a strong influence on the development of the Đakovo region. Demographical changes are evident and refer to reduction of population, density, further deterioration of spatial deployment, natural trends, migration and negative changes of the population composition. Depopulation is a dominant process, and current socio-economic situation does not offer a possibility of imminent and rapid demographical and socio-economical revitalization of this part of Croatia.

Key words: population, depopulation, demogeography, cultural landscape, Đakovo region

UVOD

Đakovački kraj ili Đakovština, prostor je složenih populacijsko-geografskih obilježja i procesa. Utjecajem prirodnih predispozicija za naseljavanje, ali i raznolikih društveno-gospodarskih i povijesno-političkih čimbenika tijekom prošlosti, proizašao je nestabilan i uvelike specifičan demogeografski razvoj Đakovštine. Specifičnost đakovačkog kraja dolazi do izražaja čak i unutar okvira ravničarske Istočne Hrvatske, a ogleda se u

strukturnim odrednicama ukupnog kretanja stanovništva tj. u prirodnom kretanju i migraciji stanovništva. Kada se radi o prirodnom kretanju stanovništva, specifičnost je izražena činjenicom da se natalitet stalno kretao na višoj razini od prosječnog nataliteta Istočne Hrvatske, a naročito u odnosu na Hrvatsku u cjelini. Migracija stanovništva u đakovačkom kraju obilježena je stalnim izlazno-ulaznim strujanjima. Naime, dok je domaće stanovništvo postupno i kontinuirano iseljavalo, stanovništvo iz drugih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine stalno je doseljavalo.

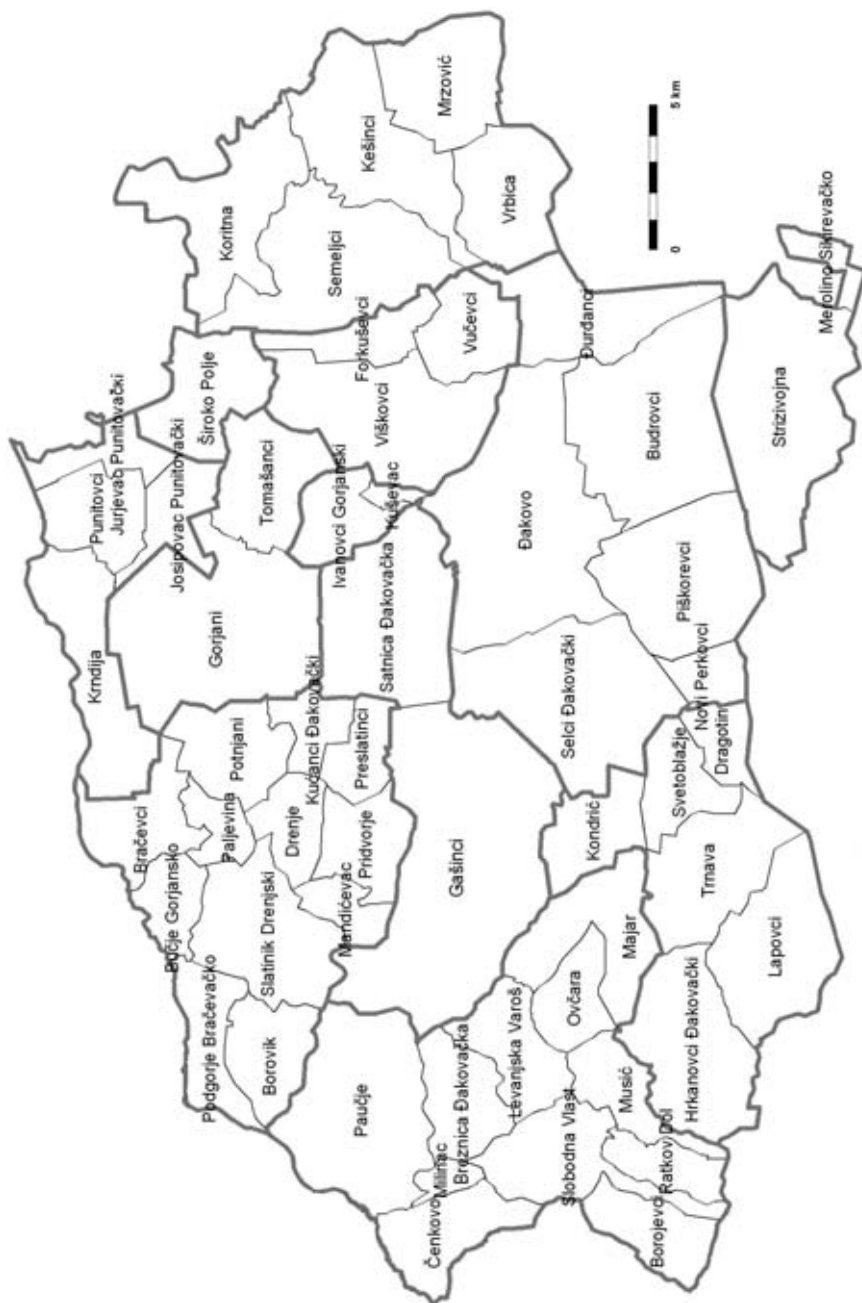
Unatoč relativno povoljnijem ukupnom kretanju stanovništva u odnosu na veći dio Hrvatske, đakovački kraj nije izbjegao depopulaciju¹. Štoviše, većina seoskih naselja zahvaćena je tim procesom. Ipak, ne možemo generalizirati stanje i postavljati opće zaključke za cijeli đakovački kraj. Naime, unutar Đakovštine prisutna je izrazita polarizacija između depopulacijskih i imigracijskih krajeva. Prvi su smješteni većinom periferno i udaljeni od glavnih prometnica, a karakterizira ih većinom brežuljkasti reljef. Imigracijski krajevi smješteni su na agrarno i prometno visokovrijednom području đakovačkog prapornog ravnjaka. Posebno mjesto zauzima grad Đakovo², kao glavno centralno i jedino gradsko naselje istoimenog kraja. Zašto je prisutna upravo takva demogeografska diferencijacija đakovačkog kraja te koji su dominantni populacijsko-geografski procesi doveli do takvog stanja, istražiti će i pokazati ovaj rad.

METODOLOŠKE NAPOMENE

Problematika ovog rada nalaže točno i precizno objašnjenje metodološkog postupka. To, prije svega, znači potrebu da se pobliže odredi pojam đakovačkog kraja te obrazlože izvori podataka i primijenjene metode istraživanja.

Prostorni obuhvat đakovačkog kraja ili Đakovštine u ovom je radu određen na temelju administrativno-teritorijalnog ustroja iz 1991. godine. Đakovački kraj obuhvaćao je teritorij općine Đakovo, površine 833 km², sa ukupno 56 naselja³ (Sl. 1). Promjena administrativno-teritorijalnog ustroja dogodila se 2001. g. kada je općina Đakovo podijeljena na 10 novih općina. Međutim, teritorijalni obuhvat đakovačkog kraja nije se promijenio. Time je izbjegnuta utjecaj administrativno-teritorijalnih promjena na rezultate istraživanja.

Osnovna metoda rada korištena u ovom radu jest znanstvena analiza. Ona se temelji na korištenju teorijske i empirijske literature, interpretaciji podataka prikupljenih iz statističkih i sekundarnih izvora, kartografskoj analizi, grafičkom razmatranju kao i terenskom sondiranju, kojim se željelo na licu mjesta istražiti neke nedorečenosti prisutne u teorijskoj i empirijskoj građi.

Sl. 1. Administrativna podjela Đakovštine prema općinama i naseljima

Fig. 1 Administrative division of the Đakovo region on municipalities and settlements

DEMOGEOGRAFSKE ZNAČAJKE I PROCESI U ĐAKOVŠTINI

Na razmještaj stanovništva i naselja, kao i na gustoću naseljenosti Đakovštine utjecali su prirodno-geografski, društveno-gospodarski, politički i demografski čimbenici (migracija, stope rodnosti i smrtnosti). Gustoća naseljenosti Đakovštine (Sl. 2) pokazuje dvojni polarizaciju; veća je gustoća naseljenosti ravničarskog dijela u odnosu na prigrorski, a veća je i gustoća urbaniziranog i prometno povezanijeg dijela ravničarske Đakovštine u odnosu na ostatak ravničarske Đakovštine. Zbog tradicionalne poljoprivredne orijentacije Đakovštine razumljiva je veća gustoća naseljenosti istočnog ravničarskog kojeg čini đakovački praporni ravnjak. Dakle, s jedne strane, prirodno-geografski faktori su determinirali prostorni razmještaj stanovništva pa je tako ravničarski dio gušće naseljen od prigrorskoga. S druge strane, društveno-geografski faktori potaknuli su urbanizaciju te istaknuli grad Đakovo kao pol razvoja cijeloga kraja pa je i razumljivo da je najveća gustoća naseljenosti upravo na području općine Đakovo (177,1 st / km²).

Dakle, prirodna osnova đakovačkog kraja i njezina valorizacija nedvojbeno je utjecala na diferencirano naseljavanje i razvoj stanovništva pojedinih dijelova ovog prostora.

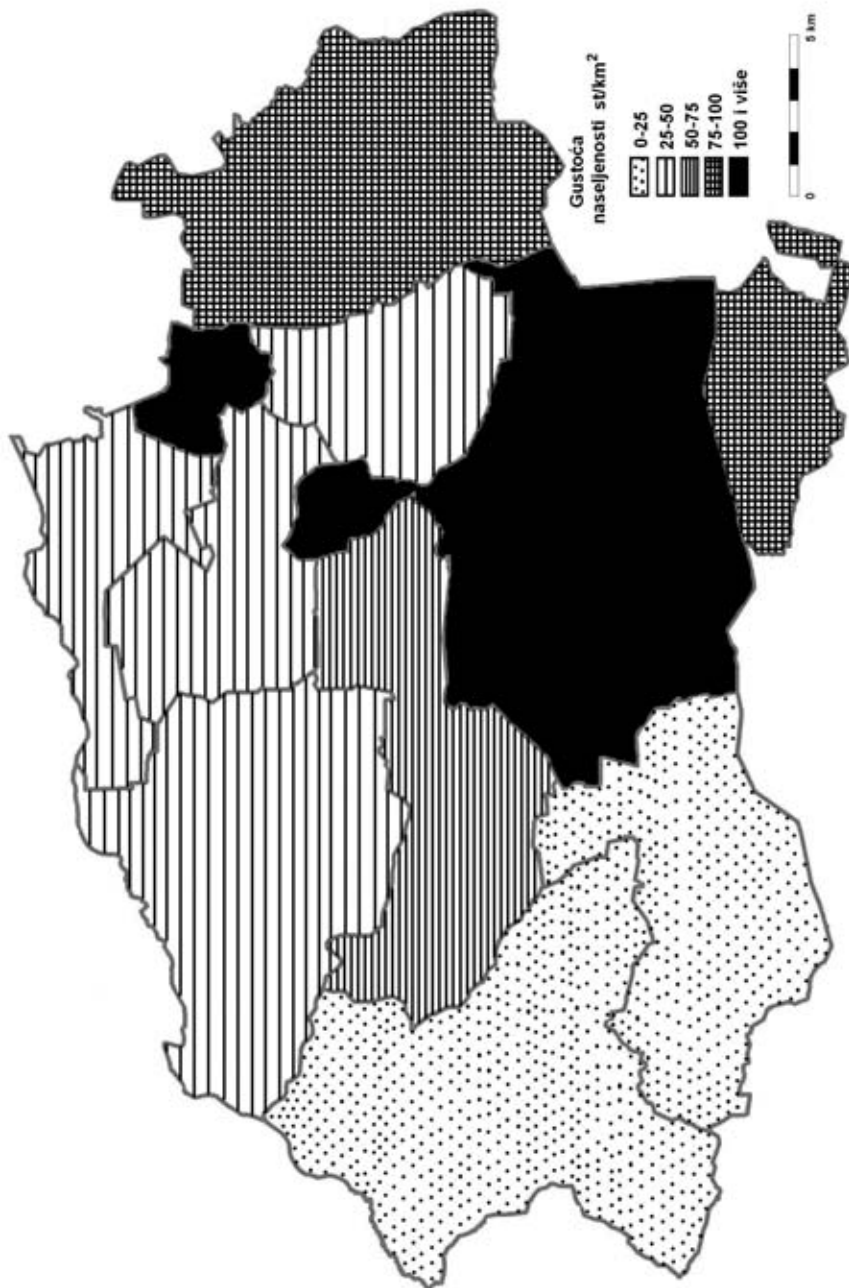
OPĆE (UKUPNO) KRETANJE STANOVNIŠTVA

Stanovništvo đakovačkog kraja u promatranom razdoblju između 1857. i 2001. godine više se nego udvostručilo tj. poraslo je sa 25 010 na 52 260 stanovnika ili za 27 994 stanovnika (porast za 108,9 % ili indeks 208,9 %). Dinamika općeg kretanja stanovništva pokazuje brži rast do 1931., te puno sporiji nakon Drugoga svjetskog rata (Sl. 3). U razdobljima od 1857. do 1910. i od 1921. do 1931. stanovništvo đakovačkog kraja bilježilo je veći porast nego u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, što je opća pojava u širem prostoru. U okviru promatranog 144-godišnjeg razdoblja postoje četiri međupopisna razdoblja obilježena smanjenjem ukupnog broja stanovnika: 1869. - 1880., 1931. - 1948., 1971. - 1981. i 1991. - 2001. godine.

Najveći porast stanovništva (1,12 % godišnje) Đakovština bilježi u razdoblju 1857. - 1910., a posebno od 1880. - 1890. kada je porast iznosio 2,18 % godišnje. Posljedica je to poboljšanja društveno-gospodarskih uvjeta u vidu razvoja prerađivačke industrije koja je zahtijevala veći priljev radne snage. Budući da se manjak radne snage nije mogao namiriti vlastitom biodinamikom, intenzivirali su se imigracijski tokovi. Izuzetak je razdoblje 1869. - 1880. kada se ukupno stanovništvo Đakovštine smanjilo uslijed epidemije kolere⁴.

Đakovački kraj se može jasno geografski diferencirati na prigrorski i ravničarski dio unutar kojega se nalazi i grad Đakovo kao jedino gradsko naselje na tom području. Osnova takve diferencijacije su prirodno-geografska i društveno-geografska obilježja, ali i prevladavajući demogeografski procesi.

Prigrorski dio općine, sve do 1931. g., imao je relativno stabilan razvoj stanovništva obilježen blagim porastom s izuzetkom međupopisnog razdoblja 1869. - 1880. kada je zabilježeno smanjenje ukupne populacije za 6,4 % što je uzrokovano već spomenutom epidemijom kolere. Za razliku od ravničarske, prigrorska Đakovština počinje značajnije depopulirati već nakon 1931. godine. U međupopisnom razdoblju 1931. - 1948. njezin

Sl. 2. Opća (relativna) gustoća naseljenosti u općinama dakovačkog kraja 2001. g.
Fig. 2. General (relative) population density in municipalities of the Dakovo region in 2001

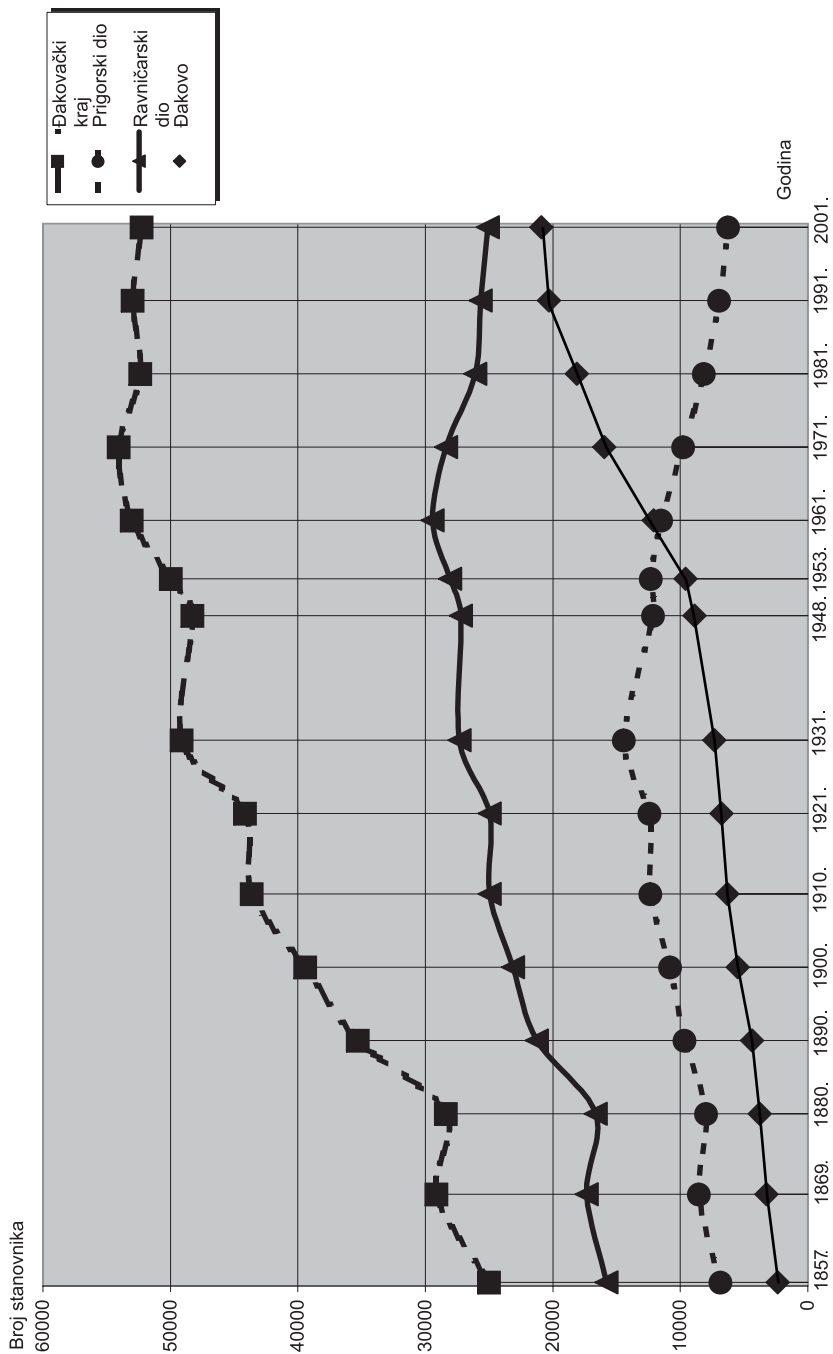
ukupan broj stanovnika smanjio se za 15,9 %, da bi u poslijeratnom razdoblju 1948. - 1953. došlo do blagog porasta stanovništva. Depopulacija prigrorske Đakovštine nastavila se i dalje pa je u razdoblju 1953. - 2001. njezino ukupno stanovništvo smanjeno s 12 297 (1953.) na 6 237 (2001.) odnosno gotovo je prepolovljeno (pad od 49,3 %).

Ravničarski dio općine, smješten na agrarno visokovrijednom đakovačkom prapornom ravnjaku, karakteriziraju puno povoljniji demografski procesi u odnosu na prigrorski dio. Sve do 1961. g. ukupan broj stanovnika ravničarske Đakovštine blago raste, s izuzetima nekoliko međupopisnih razdoblja kada je zabilježeno blago smanjenje ili stagnacija. Prvenstveno se to odnosi na razdoblje 1869. - 1880. kada se ukupno stanovništvo ravničarske Đakovštine smanjilo za 4,1 % te razdoblje 1931. - 1948. kada je smanjenje iznosilo 0,4 % (Sl. 3). Ovakvo malo smanjenje broja stanovnika u razdoblju uoči, za vrijeme i nakon II. svjetskog rata moglo bi navesti na krivi zaključak. Naime, Đakovština nije izbjegla ratna stradanja pa je očit utjecaj migracijske komponente na opće (ukupno) kretanje stanovništva. Ipak, nakon 1961. g. ravničarska Đakovština počinje značajnije depopulirati. Tako je u razdoblju 1961. - 1971. njezino ukupno stanovništvo smanjeno za 3,7 %, u razdoblju 1971. - 1981. za 8 %, a u razdoblju 1981. - 1991. za 1,7 %. U posljednjem međupopisnom razdoblju 1991. - 2001. g. ukupno stanovništvo ravničarske Đakovštine smanjeno je za 2,3 %. Valja istaknuti, da je prilikom ove diferencijacije grad Đakovo posebno izdvojen iz ravničarske Đakovštine. Kada bi se u opće (ukupno) kretanje stanovništva ravničarske Đakovštine uključilo Đakovo, stanje bi bilo mnogo povoljnije jer je samo u razdoblju 1961. - 2001. Đakovo povećalo stanovništvo s 12 077 (1961.) na 20 912 (2001.).

Od ukupno 29 naselja prigrorske Đakovštine, čak njih 17 (ili 60 %) imalo je manje stanovnika 2001. nego 1857. godine (Sl. 4). To su naselja na području današnjih općina Levanjska Varoš, Drenje i Trnava, redom: Borojevci⁶, Borovik, Bračevci, Čenkovo, Krndija, Levanjska Varoš, Majur, Mandićevac, Musić, Ovčara, Podgorje Bračevačko, Preslatinci, Pridvorje, Ratkov Dol, Slatinik Drenjski, Slobodna Vlast i Svetoblažje. Prigrorska Đakovština (općine Drenje, Levanjska Varoš i Trnava) je u cjelini izrazito depopulacijsko područje, što potvrđuje činjenica da je imala više stanovnika 1857. g. (6851) nego 2001. g. (6237).

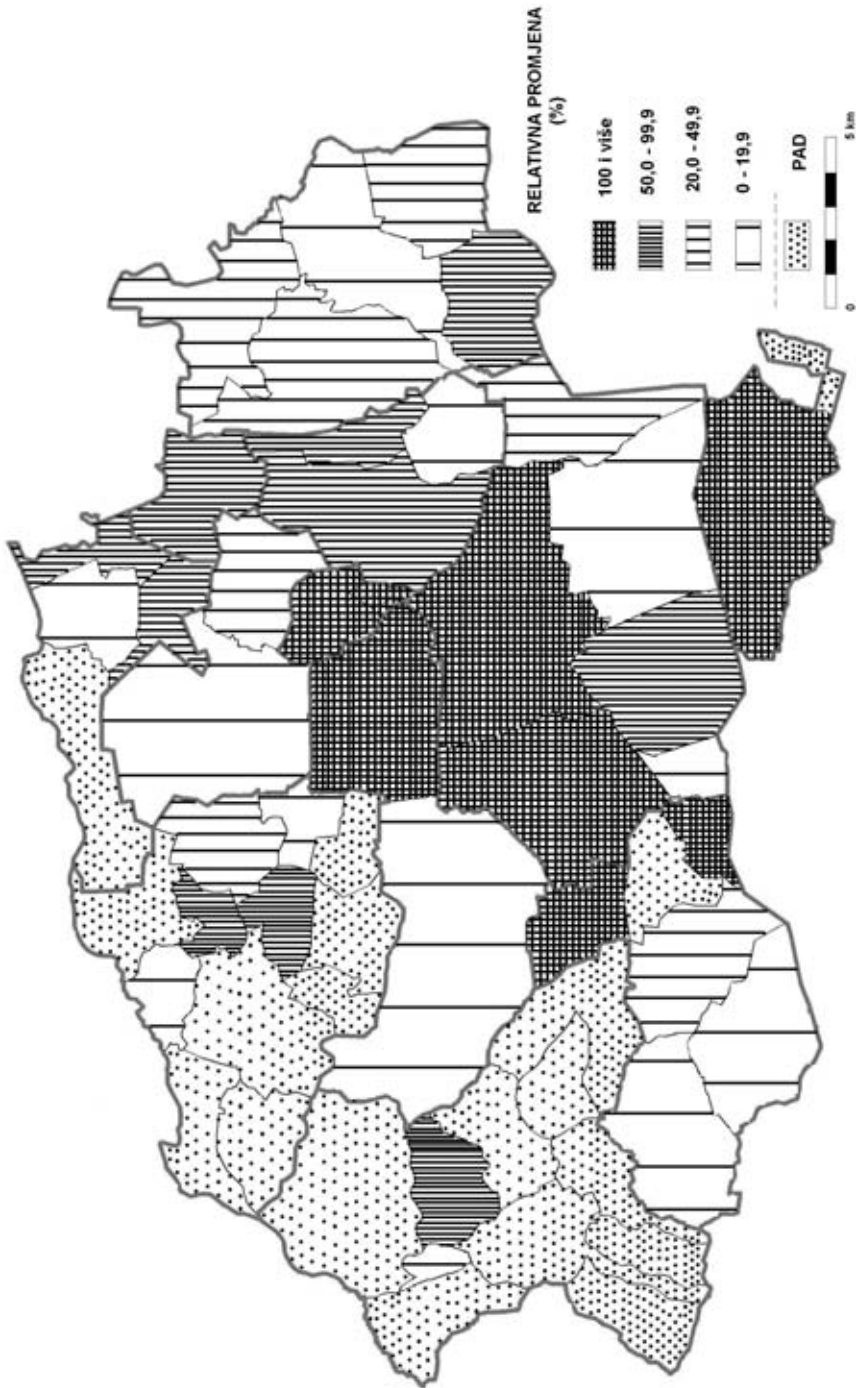
U razdoblju 1857. - 2001. osam naselja smještenih na području ravničarske Đakovštine imalo je porast stanovništva 100 i više %, a to su, osim Đakova, Dragotin, Ivanovci Gorjanski, Kondrić, Kuševac, Satnica Đakovačka, Selci Đakovački i Strizivojna (Sl. 4). Ovakav porast stanovništva je uzrokovan kombiniranim djelovanjem više čimbenika. Prije svega, navedena naselja smještena su na agrarno visokovrijednom đakovačkom prapornom ravnjaku i to na glavnom prometnom pravcu Strizivojna - Đakovo - Osijek. Osim toga, naselja se nalaze u blizini Đakova te su dobro prometno povezana. Razmjerno visok porast u istome razdoblju, 50 - 99 %, imala su slijedeća naselja ravničarskog dijela: Breznica Đakovačka, Koritna, Mrzović, Forkuševci, Josipovac Punitovački, Jurjevac Punitovački, Paljevina, Piškorevci, Široko Polje, Viškovci i Vrbica (Sl. 4).

Ukupan porast stanovništva đakovačkog kraja uvelike je determiniran stalnim porastom stanovništva grada Đakova. U cjelokupnom promatranom razdoblju 1857. - 2001. grad Đakovo nije zabilježio nijedno međupopisno razdoblje sa smanjenjem broja stanovnika (Sl. 3). Ipak, najveći porast stanovništva Đakovo bilježi u međupopisnom razdoblju 1961. - 1971. što je povezano s pojačanom industrijalizacijom i snažnom deagrarizacijom.

Sl. 3. Opće kretanje broja stanovnika prigorske i ravničarske Đakovštine, grada Đakova i đakovačkog kraja u razdoblju 1857.-2001., prema popisnim godinama
 Fig. 3. Population change 1857 – 2001 in main parts of the Đakovo region

(Izvori: Korenčić, M. (1979): Naseља i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971., JAZU, Zagreb
 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo. Dokumentacija 551. RZS, Zagreb 1982
 Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881. RZS, Zagreb, 1992.
 Popis stanovništva 2001. DZS, Zagreb 2002.)

Sl. 4. Naselja Đakovštine prema veličini promjene broja stanovnika u razdoblju 1857.-2001.⁵
Fig. 4. Settlements of the Đakovo region by size of population change 1857-2001

S druge strane, prigorska Đakovština, pa čak i ostatak ravničarske Đakovštine bilježe značajnije smanjenje ukupnog broja stanovnika. Dakle, došlo je do jačanja urbanizacije odnosno koncentriranja stanovništva u jedinom urbanom središtu Đakovštine. Zbog toga se udio grada Đakova u ukupnom stanovništvu đakovačkog kraja stalno povećavao. Još 1857. g. u Đakovu je živjelo 9,4 % ukupnog stanovništva općine, da bi taj udio do 1910. g. porastao na 14,5 %, a do 1931. g. na 15,8 %. Naravno, ne smije se zanemariti ni odljev stanovništva prigorske i ravničarske Đakovštine prema drugim značajnijim centrima rada, posebno Osijeku. Nakon Drugoga svjetskog rata izgrađene su kvalitetnije prometnice koje su Đakovo povezivale sa Osijekom, Slavonskim Brodom i Vinkovcima pa udio Đakova u ukupnom stanovništvu općine još brže raste, tako da 1961. g. iznosi 22,8 %, 1971. g. 29,6 %, 1981. g. 34,6 %, 1991. g. 38,5 %, a 2001. g. čak 40 %.

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Snažna migracija iz tradicionalnih visokonatalitetnih područja ruralne Đakovštine prema gradovima (prvenstveno Đakovu) tijekom razdoblja 1961. - 1971. uzrokovana je jačanjem procesa industrijalizacije i deagrarizacije. Implikacija spomenutih procesa na prirodno kretanje stanovništva bilo je brzo smanjivanje stope nataliteta (s 24,7 ‰ 1962. na 14,1 ‰ 1970.), neznatno smanjenje stope mortaliteta i snažan pad opće stope prirodne promjene (s prosječno 13 ‰ početkom razdoblja na 4,5 ‰ 1970.). Stopa nataliteta se nastavila smanjivati i tijekom narednog razdoblja 1971. - 1981., ali uz stagnaciju stope mortaliteta što je rezultiralo daljnjim smanjenjem stope prirodne promjene (Tab. 1). Ponajprije kao posljedica demografskog starenja, stopa prirodne promjene nastavila se smanjivati i tijekom razdoblja 1981. - 1991. pa je tako njezina vrijednost 1991. iznosila 0,8 ‰⁷. Posttranzicijski trendovi u prirodnom kretanju stanovništva Đakovštine sve više dolaze do izražaja u razdoblju 1992. - 2004. pa je nastavljeno smanjivanje stope rodnošću čija prosječna vrijednost iznosi u istom razdoblju 13,3 ‰. Najvišu vrijednost stopa nataliteta bilježi 1996. godine (16,4 ‰), da bi na samom kraju razdoblja, 2004. godine pala na 9,4 ‰ (Tab. 1). S druge strane, stopa smrtnosti uglavnom stagnira, a njezina prosječna vrijednost iznosi 11,2 ‰. Dakle, proizlazi da je stopa prirodne promjene stanovništva Đakovštine pozitivna u razdoblju 1992. - 2004., a njezina prosječna vrijednost iznosi 2,0 ‰. Budući da se ukupna populacija Đakovštine smanjila u navedenom razdoblju, unatoč pozitivnoj prirodnoj promjeni, može se zaključiti da je **u razdoblju nakon Domovinskog rata emigracija najznačajniji faktor depopulacije Đakovštine.**

Međutim, potrebno je istaknuti dvije bitne činjenice koje pokazuju da prirodno-populacijski procesi u đakovačkom kraju nisu toliko pozitivni koliko se čine. Kao prvo, godine 2003. i 2004., đakovački kraj doživio je prirodni pad koji nije bio zabilježen cjelokupnom razdoblju za koje postoje podatci o prirodnom kretanju stanovništva za naselja, dakle od 1964. godine⁸. S druge strane, prirodno kretanje stanovništva na razini cijele Đakovštine daje znatno pozitivniju sliku populacijskih procesa nego što ona uistinu jest, pri čemu valja uzeti u obzir činjenicu da ukupnu sliku o prirodnom kretanju stanovništva đakovačkog kraja znatno popravljaju prirodno kretanje stanovništva grada Đakova, koji ima znatno povoljniju dobnu strukturu u odnosu na ostale prostorne sastavnice đakovačkog kraja.

Tab. 1. Prirodno kretanje stanovništva općine Đakovo od 1961. do 2004.g.

Tab. 1 Natural population change of the Đakovo region 1961 – 2004

Godina	Stope (na 1000 stanovnika)			Godina	Stope (na 1000 stanovnika)		
	nataliteta	mortaliteta	prirodne promjene		nataliteta	mortaliteta	prirodne promjene
1961.	23.2	10.5	13.2	1983.	14.0	11.5	2.5
1962.	24.7	11.3	13.4	1984.	15.7	10.5	5.2
1963.	23.8	10.3	13.5	1985.	16.0	10.6	5.4
1964.	21.6	10.7	10.9	1986.	15.5	11.8	3.7
1965.	22.9	9.8	13.1	1987.	14.7	11.2	3.5
1966.	23.3	9.4	13.9	1988.	15.2	10.8	4.4
1967.	20.2	9.9	10.3	1989.	13.7	10.8	3.0
1968.	19.3	9.1	10.2	1990.	13.3	11.4	1.9
1969.	17.2	9.6	7.6	1991.	13.4	12.7	0.8
1970.	14.1	9.6	4.5	1992.	16.1	13.1	3.0
1971.	15.2	9.8	5.4	1993.	13.6	9.7	3.9
1972.	16.5	10.8	5.7	1994.	16.0	11.0	5.0
1973.	16.8	9.8	7.0	1995.	14.9	11.0	3.9
1974.	17.2	9.2	7.9	1996.	16.4	11.4	5.0
1975.	15.4	10.9	4.5	1997.	15.5	11.0	4.5
1976.	15.2	9.4	5.8	1998.	13.2	13.5	- 0.3
1977.	16.6	9.8	6.8	1999.	13.7	11.2	2.5
1978.	13.9	10.7	3.2	2000.	12.5	9.9	2.6
1979.	14.6	9.5	5.1	2001.	11.6	10.7	0.9
1980.	15.1	11.3	3.8	2002.	11.0	10.8	0.2
1981.	14.8	11.1	3.7	2003.	9.9	11.8	- 1.9
1982.	14.8	11.1	3.7	2004.	9.4	10.7	- 2.3

Izvor: Za razdoblje 1961.-1975.g. – Tablogrami Zavoda za statistiku SRH, Zagreb
 Za razdoblje 1976.-1991.g. – Priopćenja o prirodnom kretanju, RZS SRH, Zagreb
 Tablogrami „Rođeni i umrli po naseljima RH“ 1991.-2001.
 Prirodno kretanje stanovništva 1991.-2001., DZS, Zagreb

Kako bi se što bolje razmotrio utjecaj prirodnog kretanja na depopulaciju đakovačkog kraja izračunata su dva analitička pokazatelja; indeks biološke (prirodne) promjene i vitalni indeks (Tab. 2). Indeks biološke (prirodne) promjene pokazuje postotak smanjenja ili povećanja populacije temeljem prirodne promjene u određenom razdoblju (Nejašmić, 2005). S druge strane, vitalni indeks pokazuje broj živorođenih na 100 umrlih te je kao takav dobar pokazatelj smjera bioreprodukcije.

Tab. 2. Indeks biološke (prirodne) promjene (IBP)⁹ i vitalni indeks¹⁰ od 1991. do 2004. g. po općinama

Tab. 2 *Index of natural population change and vital index by municipalities of the Đakovo region 1991-2004*

Općina	Apsolutno			Broj stanovnika 1991.	IBP	Vitalni indeks
	Živorodeni	Umrli	Pr.promjena			
Levanjska V.	199	284	- 85	1378	- 6.1	70.0
Drenje	545	651	- 106	3375	- 3.1	83.7
Trnava	354	364	- 10	2206	- 0.4	97.2
Đakovo	5479	4251	1228	29493	4.1	128.8
Gorjani	297	453	- 156	1916	- 8.1	65.5
Punitovci	308	330	- 22	2027	- 1.0	99.3
Satnica	467	393	74	2623	2.8	118.8
Semeljci	1021	854	167	4980	3.3	119.5
Strizivojna	633	437	196	2727	7.1	144.8
Viškovci	405 322		83	2154	3.8	125.7
ĐAKOVŠTINA	9708	8339	1369	52855	2.6	116.4

Izvor: Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881. RZS, Zagreb, 1992.

Tablogrami „Rođeni i umrli po naseljima RH“

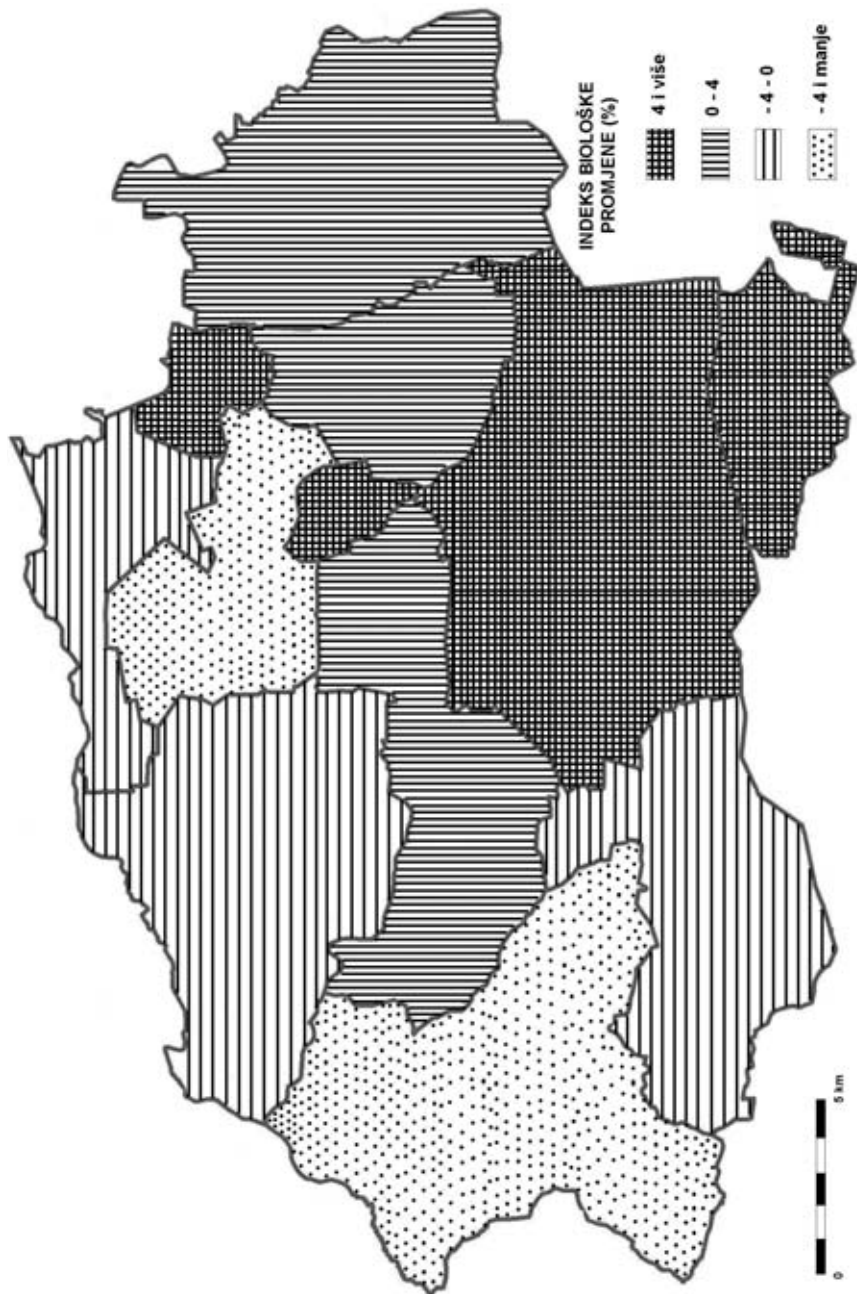
Prirodno kretanje stanovništva 1991.-2004., DZS, Zagreb

Indeks biološke promjene populacije Đakovštine u promatranom razdoblju ukazuje na prirodno povećanje broja stanovnika od 2,6 % (Tab. 2). Uzmemo li u obzir podatke o općem (ukupnom) kretanju stanovništva Đakovštine u istom razdoblju, koje pokazuje smanjenje broja stanovnika (Sl. 3), možemo potvrditi prethodnu tvrdnju da je **presudan utjecaj na depopulaciju đakovačkog kraja u razdoblju od 1991. do 2004. imala emigracija.**

Razmatranjem vrijednosti navedenih pokazatelja na razini općina prigrorske i ravničarske Đakovštine vidljive su velike prostorne razlike. U sve tri općine prigrorske Đakovštine (Levanjska Varoš, Drenje i Trnava) indeks biološke promjene (IBP) pokazuje negativne vrijednosti. Dakle, prisutna je prirodna depopulacija tj. prirodno smanjenje stanovništva koje se kreće u rasponu od (-0,4 %) u općini Trnava, do (-6,1 %) u općini Levanjska Varoš (Tab. 2, Sl. 5).

Negativne tendencije i diferenciranost prirodnog kretanja stanovništva prigrorske Đakovštine pokazuje i vitalni indeks. U promatranom razdoblju vrijednosti vitalnog indeksa općina prigrorske Đakovštine kretale su se u rasponu od 70,0 (Levanjska Varoš) do 97,2 (Trnava) što potvrđuje prisutnost prirodne (biološke) depopulacije u ovom dijelu đakovačkog kraja (Tab. 2).

Na prostoru ravničarske Đakovštine prisutne su velike prostorne razlike u vrijednostima navedenih analitičkih pokazatelja. U 5 od 7 općina ravničarskog dijela vrijednosti indeksa biološke promjene su pozitivne. Najveću bioreproduktivnu moć populacije pokazuju općine Strizivojna i Đakovo u kojima indeks biološke promjene iznosi 7,1

Sl. 5. Indeks biološke (prirodne) promjene u općinama Đakovštine 1991.-2004.

Fig. 5. Index of natural population change in municipalities of the Đakovo region 1991-2004

odnosno 4,1 (Tab. 2, Sl. 5). Sukladno indeksu biološke promjene ponaša se vitalni indeks koji u općini Strizivojna iznosi 144,8, a u općini Đakovo 128,8. U preostale 2 općine ravničarske Đakovštine prisutno je smanjenje bioreproduktivne moći stanovništva. To potvrđuju negativne vrijednosti indeksa biološke promjene u općinama Gorjani (-8,1) i Punitovci (-1,0). Dakle, na području općine Gorjani u razdoblju 1991. - 2004. prisutna je najizrazitija prirodna depopulacija u cijeloj Đakovštini pa tako niti prostor ravničarske Đakovštine nije izuzet procesa prirodne (biološke) depopulacije.

PROSTORNA POKRETLJIVOST STANOVNIŠTVA

Tab. 3. Migracijska bilanca Đakovštine u razdoblju 1953. - 2001. godine

Tab. 3 Net migration in the Đakovo region 1953 - 2001

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika (popisom utvrđen)	Ukupan broj stanovnika (hipotetički na temelju p.p)	Migracijski saldo ¹¹
1953.	49 942	–	–
1961.	53 007	55 889	– 2 882
1971.	54 032	58 248	– 4 216
1981.	52 349	57 044	– 4 695
1991.	52 954	54 278	– 1 324
2001.	52 260	54 627	– 2 367

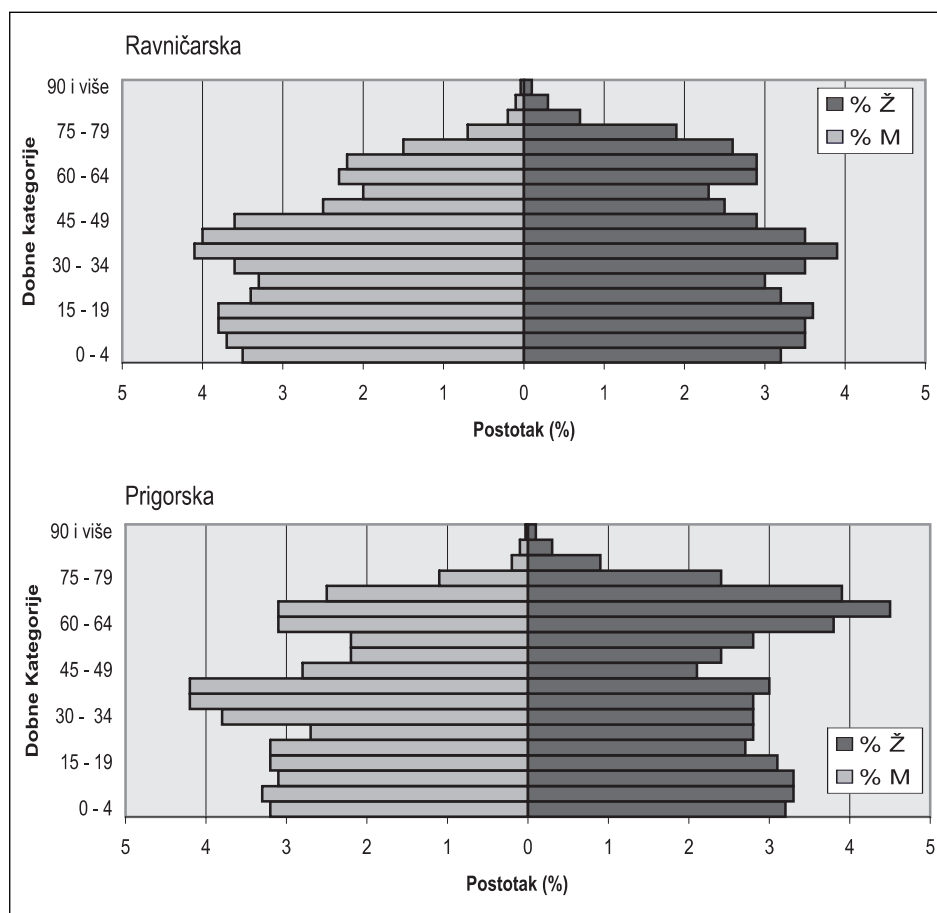
Izvor: Korenčić, M. (1979): Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971., JAZU, Zagreb
 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo. Dokumentacija 551. RZS, Zagreb 1982
 Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881. RZS, Zagreb, 1992.
 Popis stanovništva 2001. DZS, Zagreb 2002.)
 Za razdoblje 1961.-1975.g. – Tablogrami Zavoda za statistiku SRH, Zagreb
 Za razdoblje 1976.-1991.g. – Priopćenja o prirodnom kretanju, RZS SRH, Zagreb
 Prirodno kretanje stanovništva 1991.-2001., DZS, Zagreb

Uporabom komparativne ili vitalno-statističke metode (Tab. 3) može se zaključiti da je emigracija imala značajnu ulogu u općem (ukupnom) kretanju stanovništva đakovačkog kraja nakon Drugog svjetskog rata. U svih pet navedenih međupopisnih razdoblja prisutan je negativan migracijski saldo koji je bio u porastu u prva tri promatrana međupopisna razdoblja (1953.-1961., 1961.-1971. i 1971. - 1981.). Tako je u razdoblju 1971. - 1981. zabilježen najveći „manjak“ ukupnog stanovništva u odnosu na hipotetički broj stanovnika procijenjen kao rezultat prirodne promjene. U sljedećem međupopisnom razdoblju 1981. - 1991. negativan migracijski saldo je osjetno smanjen što je uzrokovano, između ostalog, restriktivnijom migracijskom politikom u zemljama Zapadne Europe i slabljenjem ruralnog egzodusa (Wertheimer-Baletić, 1995). Na posljertku, u posljednjem međupopisnom razdoblju 1991. - 2001. godine, negativan migracijski saldo ponovno je povećan (- 2367 st.). Ovo povećanje može se objasniti ponovnim jačanjem emigracijskih tokova uz činjenicu da se prirodna promjena nije bitno mijenjala. Dakle, u cjelokupnom razdoblju 1948. - 1991. godine đakovački kraj imao je pozitivnu stopu prirodne promjene, negativan migracijski saldo i lagani porast ukupnog stanovništva¹² što potvrđuje da

je iseljavanje stanovništva bila bitna odrednica usporavanja porasta stanovništva đakovačkog kraja u razdoblju 1948.- 2001. Iz svega navedenog proizlazi da đakovački kraj nije uspio vlastitim gospodarskim rastom zadržati višak stanovništva postignut prirodnim porastom, pa je to stanovništvo moralo krenuti „trbuhom za kruhom“ prema drugim centrima, a često i u inozemstvo.

BIOLOŠKI SASTAV STANOVNIŠTVA

Obilježja biološkog sastava stanovništva utječu na njegovo prirodno kretanje i društveno-gospodarske procese. Iz sastava prema spolu i prema dobi proizlaze ključni kontingenti stanovništva kako za biološku reprodukciju (fertilni kontingent) tako i za formiranje radne snage (radni kontingent) (Wertheimer-Baletić, 1982).

Sl. 6. „Piramide“ dobno-spolnog sastava prigorske (dolje) i ravničarske Đakovštine (gore) 2001.

Fig. 6 The Pyramids of the age-sex composition of the population in hilly (down) and plainy Đakovo region (up)

Diferencirani razvoj stanovništva đakovačkog kraja može se razumjeti i usporedbom dobno-spolnih piramida ravničarskog i prigorskog dijela (Sl. 6). U oba slučaja radi se o starom ili kontraktivnom tipu stanovništva prema obilježjima dobno-sastava. Jasno je vidljivo suženje osnovice piramide, no ipak postoji razlika u intenzitetu tog procesa. Tako u ravničarskoj Đakovštini udio mlađih dobnih skupina (0-19) iznosi 28,6 % dok je u prigorskom dijelu taj udio znatno manji i iznosi 25,7 %.

Budući da je udio dvije najmlađe dobne skupine (0-4 i 5-9) manji od udjela dviju starijih (10-14 i 15-19), i u slučaju prostornih sastavnica đakovačkog kraja radi se o zreлом regresivnom tipu dobno-sastava stanovništva. Prostor prigorskog dijela ima vrlo visok udio starijih dobnih skupina (60 i više godina) koji iznosi 26,1 % što je mnogo više no u ravničarskom dijelu gdje taj udio iznosi 18,4 %. Dakle, udio starih dobnih skupina na prostoru prigorske Đakovštine veći je od udjela mladih dobnih skupina (indeks starosti 100 i više) što potvrđuje činjenicu da prigorski dio ima mnogo nepovoljnije demogeografske značajke. Osim toga, vidljiv je izraziti manjak žena u dobnim skupinama 20-54 godine što je posljedica selektivnog ruralnog egzodusa iz prijašnjih razdoblja koji je nastavljen i danas, iako smanjenim intenzitetom. Ovako nepovoljne biološke značajke populacije pridonose smanjenju ukupnog ljudskog potencijala i predstavljaju prepreku društveno-gospodarskom razvoju čitavog kraja.

PROSTORNE PROMJENE POVEZANE S DEMOGRAFSKIM PROCESIMA

Demogeografski procesi u snažnoj su uzročno-posljedičnoj vezi s društveno-gospodarskim razvojem određenog područja. Njihova međusobna interakcija dolazi do izražaja kroz prostorne procese i promjene prostornih struktura. Đakovština je područje velikih unutarnjih prostornih razlika u stupnju transformacije njezinih dijelova. Drugim riječima, prostori prigorske i ravničarske Đakovštine nisu doživjeli jednak stupanj fizionomske (pejsažne), funkcionalne i socioekonomske transformacije. Dok je prigorski dio zadržao tradicionalnu fizionomiju i strukturu slabo razvijenog agrarnog prostora, ravničarska Đakovština doživjela je značajnije gospodarsko restrukturiranje i urbanizaciju. U završnom dijelu rada potrebno je analizirati osnovne socijalne i morfološke indikatore prostornih procesa te pokušati sagledati njihove posljedice kao i razvojne perspektive Đakovštine. Osnovna paralela povučena je na osnovu razvojne polarizacije između depopulacijskog i imigracijskog krajolika Đakovštine. Međutim, polarizirani razvoj može se primijetiti i unutar okvira ravničarske Đakovštine. Pozitivnijim populacijsko-geografskim i socioekonomskim procesima, u odnosu na ostatak ravničarske Đakovštine, izdvajaju se grad Đakovo i nekolicina naselja na glavnom prometnom pravcu Široko Polje – Kuševac – Đakovo – Piškorevci – Strizivojna..

Depopulacijski krajolik

Kako bi se objasnio utjecaj nepovoljnih demogeografskih procesa na razvoj karakterističnog depopulacijskog krajolika razmotren je primjer općine Levanjska Varoš, koja, nedvojbeno, pokazuje najizrazitija obilježja prostora duboke populacijsko-geografske

depresije. Među najizrazitijim socijalnim pokazateljima negativnih prostornih procesa nalazi se socijalni ugar¹³. Zapuštanje obradivih površina u prigrorskoj Đakovštini posljedica je dugotrajnog procesa emigracije radno-aktivnog stanovništva prema centrima rada i sveukupnog starenja populacije. U selima ostaje stanovništvo starijih dobnih skupina, uglavnom veoma niskog socijalnog standarda, koje nije u mogućnosti samostalno obrađivati poljoprivredne površine pa su one danas prepuštene divljoj vegetaciji. Velike poljoprivredne površine sjeverno i južno od glavne prometnice koja spaja Selca Đakovačka, preko naselja Kondrić u općini Trnava, s općinom Levanjska Varoš neobrađene su i prepuštene zarastanju. Posebno to dolazi do izražaja u naseljima Majar, Ovčara i Musić koja se nalaze jugoistočno od općinskog središta Levanjske Varoši. U ovim naseljima izmjenjuju se prirodno-geografska obilježja brdskog i ravničarskog prostora pa postoje znatne površine nekadašnjih oranica koje su danas neobrađene i zarasle. S druge strane, naselja Borojevci, Čenkovo i Slobodna Vlast, smještena u zapadnom dijelu općine imaju izrazita obilježja brdskih krajeva. Depopulacija je u njima ranije započela pa su zapuštene površine danas uglavnom pod šumom.

Fizionomijska obilježja depopulacijskih naselja na području općine Levanjska Varoš ukazuju na slabu gospodarsku razvijenost, zastarjelost i mala ili nikakva ulaganja u infrastrukturu. Veliki broj kuća je napušten, a novopodignutih i uređenih obiteljskih kuća gotovo da i nema. Dakle, osnovni i najočitiji fizionomski razlikovni element depopulacijskih i imigracijskih naselja Đakovštine jest prisutnost novopodignutih stambenih objekata. Na čitavom prostoru općine Levanjska Varoš novi objekti prava su rijetkost. Sa sigurnošću se može tvrditi da su demografsko starenje i nedostatak stanovništva u radno-aktivnoj dobi osnovni uzroci takvog nepovoljnog stanja.

Socioekonomska transformacija depopulacijskog prostora prigrorske Đakovštine najbolje se može pratiti analizom cirkulacije koja djeluje kao njezin najznačajniji čimbenik. Dnevni cirkulanti kao akcijsko-prostorna skupina presudno utječu na transformaciju domaćinstava u mješovita¹⁴ ili nepoljoprivredna domaćinstva. Analiza udjela dnevnih cirkulanata iz prigrorskog dijela Đakovštine pokazuje da upravo općine Levanjska Varoš, Drenje i Trnava imaju najmanji udio dnevnih cirkulanata koji rade u nekoj drugoj općini iste županije. Tako mali udio dnevnih cirkulanata nije uspio značajnije transformirati domaćinstva. Stanovništvo ovih općina većinom je donosilo odluku o konačnom preseljenju jer nisu postojali uvjeti za cirkuliranje. Uzrok tome je i činjenica da funkcija rada grada Đakova nije razvijena u toj mjeri da bi formirala veće područje dnevne cirkulacije radne snage. Osim toga, prometna povezanost prigrorskog dijela Đakovštine je veoma slaba te za veliku većinu naselja ne postoje redovne autobusne linije. Moramo uzeti u obzir i činjenicu da je prigrorski dio počeo najranije depopulirati pa su korijeni ovako nepovoljnog društveno-gospodarskog stanja veoma duboki.

Nepovoljno stanje populacije u odmakloj životnoj dobi, u većini depopulacijskih naselja, uzrokovalo je gašenje centralnomjesnih funkcija. Najčešće se u takvim naseljima danas nalaze po jedna trgovina mješovitom robom na malo, pošta i ugostiteljski objekt. U pojedinim naseljima općine Levanjska Varoš prisutne su napuštene trgovine poljoprivrednim proizvodima (najčešće sjemenare) što se može objasniti sporim restrukturiranjem i opadajućim značenjem poljoprivrede. Budući da ostarjela populacija, većinom slabijeg imovinskog stanja, više nije u stanju obrađivati vlastite posjede ni pratiti trend mehanizacije,

pada potražnja za poljoprivrednim sredstvima i proizvodima. Korijene takvom stanju ponovno treba tražiti u nepovoljnim demogeografskim procesima u prigorskoj Đakovštini. Sve manji broj sve starijeg stanovništva olakšava odluku malim trgovcima i obrtnicima da zatvore svoje prodajne objekte ili ih presele u neko drugo naselje¹⁵. Dakle, uzročno-posljedična veza populacijsko-geografskih i društveno-gospodarskih procesa snažno je izražena, a posljedica je nepovratni proces koji će uzrokovati potpuno izumiranje mnogih naselja prigorskog dijela đakovačkog kraja.

Imigracijski krajolik

Prostor ravničarske Đakovštine pokazuje znatno povoljnije populacijsko-geografske i društveno-gospodarske značajke i procese, iako je i unutar tog prostora prisutna polarizacija na centralno i periferno područje. Zahvaljujući dobrom prometnom položaju uz važne cestovne i željezničke prometnice te centralnim funkcijama, prostor grada Đakova postao je gospodarska i populacijska jezgra čitave Đakovštine. Centralne i upravne funkcije kao i veća ponuda radnih mjesta potaknuli su transformaciju grada i njegove okolice. Dakle, od tipičnog agrarnog prostora razvio se polifunkcionalan i fizionomijski heterogen urbani prostor koji je postao privlačan za doseljavanje. Koncentracija stanovništva, radnih mjesta, stanova i kapitala u Đakovu uvjetovala je ruralni egzodus u brojnim naseljima Đakovštine, a s njim i propadanje brojnih ruralnih gospodarstava. Dolazak mlađe radne snage pozitivno je utjecao na biodinamiku populacije o čemu svjedoče pozitivne vrijednosti indeksa biološke promjene u gradu i prigradskim općinama (Sl. 5).

Fizionomijska transformacija prostora najbolje se može uočiti u neposrednoj okolici Đakova gdje se na dosadašnjem agrarnom prostoru postupno razvila industrijska zona. Krajem 1990-ih završena je đakovačka obilaznica koja je rasteretila promet koji se do tada odvijao kroz sam centar Đakova. Početak izgradnje tzv. Vc koridora autoceste Budimpešta – Osijek – Đakovo – Sarajevo – Ploče, čija trasa prolazi zapadno od grada Đakova, dodatno će ubrzati transformaciju okolice grada budući da je jedan od čvorova te autoceste upravo grad Đakovo. Za očekivati je otvaranje novih poduzetničkih zona koje će omogućiti veću ponudu radnih mjesta i ubrzani gospodarski razvoj grada i njegove okolice.

Fizionomija naselja ravničarske Đakovštine ukazuje na proces socioekonomske transformacije. Naime, veliki broj novih modernih obiteljskih kuća s uređenim okućnicama, bez gospodarskih zgrada nedvojbeno govori o prestanku bavljenja poljoprivredom te zapošljavanju u djelatnostima sekundarnog i tercijarnog sektora. Najviši stupanj socioekonomske transformacije doživjela su naselja koja su autobusnim linijama dobro povezana s Đakovom. U tu skupinu naselja ubrajaju se Široko Polje, Satnica, Semeljci, Kuševac, Piškorevci, Viškovci i Budrovci. Upravo je jačanje dnevne mobilnosti zaposlenih omogućilo socioekonomsko prestrukturiranje navedenih naselja. Drugim riječima, naselja smještena u blizini urbanog središta i duž glavnih prometnih pravaca doživjela su najveće funkcionalne i fizionomijske promjene. Uz glavnu cestu u naseljima Široko Polje i Piškorevci otvoreno je niz malih privatnih obrta proizvodne i uslužne djelatnosti, automobilskih i drugih prodajnih salona. Ipak, proces deagrarizacije ni u ovom području nije doveo do znatnijeg unaprjeđenja poljoprivredne proizvodnje. Dugogodišnji nepovoljan položaj poljoprivrede u hrvatskom društvu jedan je od glavnih uzroka takvom stanju.

ZAKLJUČAK

Demografske značajke i procesi na području Đakovštine vrlo su negativni što je u skladu s općim stanjem cjelokupnog hrvatskog ruralnog prostora. Analiza osnovnih demogeografskih obilježja Đakovštine navodi na zaključak da ona jesu i bit će ozbiljna prepreka društveno-gospodarskom razvoju ovoga područja. Geografska diferencijacija đakovačkog kraja koja ima temelje u prirodno-geografskim razlikama prigorske i ravničarske Đakovštine sve se više homogenizira promatrana sa stajališta populacijsko-geografskih procesa. Unatoč činjenici da su prirodna i ukupna depopulacija počele ranije na području prigorske Đakovštine, danas se sve više smanjuju razlike u demogeografskim procesima pa se može govoriti o depopulaciji cjelokupnog ruralnog prostora Đakovštine.

POZIVNE BILJEŠKE

- ¹ Oblik općeg kretanja stanovništva koji u užem smislu znači smanjenje broja stanovnika, a u širem smislu znači dugotrajno smanjenje broja stanovnika koje implicira poremećaje u strukturi i prirodnoj dinamici stanovništva nekog područja (Nejašmić, 1991.).
- ² U knjizi „Historijat đakovačkih obrtnika“ Dragutin Majer piše: „Ime Đakovo dolazi od Đaka, tj. čovjeka pismena i učena, koji je bio gospodar toga mjesta u 12. i 13. stoljeću. Od njegova imena nastao je pridjevski toponim Đakovo, dakle ono što Đaku pripada.
- ³ Ipak, u ovom radu se prate demografski procesi u razdoblju 1857. - 2001. pa je analizirano ukupno 57 naselja. Naime, naselje Borojevci, smješteno u jugozapadnom brdskom području općine, depopuliralo je već 1970-ih.
- ⁴ J.Gelo navodi da je u razdoblju 1871. - 1874. umiralo godišnje oko 110 000 ljudi u Hrvatskoj što je više nego ijedne mirnodopske godine u razdoblju 1780.-1980. (Gelo, 1987).
- ⁵ Radi što bolje preglednosti karte nazivi i položaj pojedinih naselja (administrativno-teritorijalna podjela đakovačkog kraja) prikazani su na slici 1.
- ⁶ Naselje Borojevci od 1981. g. više nema stalnih stanovnika.
- ⁷ Stopa prirodne promjene stanovništva na razini Republike Hrvatske 1991. iznosila je -0,6 % .
- ⁸ Mali prirodni pad od -0,3 % godine 1998. posljedica je, između ostalog, i promjene metodologije vitalne statistike koja se odnosi na računanje stanovništva u zemlji i inozemstvu .
- ⁹ Indeks biološke (prirodne) promjene (IBP) izračunat je na način da je kumulativ apsolutne prirodne promjene podijeljen s brojem stanovnika na početku razdoblja (1991.) i pomnožen sa 100 .
- ¹⁰ Vitalni indeks izračunat je na način da je kumulativ broja živorođenih podijeljen s kumulativom broja umrlih i pomnožen sa 100 .
- ¹¹ Migracijski saldo rezultat je vitalno-statističke metode koja se temelji na usporedbi ukupnog kretanja st. i prirodne promjene između dva popisa. Dobije se iz izraza $S = P_2 - (P_1 + P_p)$ gdje je P_2 broj st. određenog područja na kraju promatranog razdoblja, P_1 broj st. početkom razdoblja, a P_p apsolutna prirodna promjena u promatranom razdoblju.
- ¹² Izuzetak jest međupopisno razdoblje 1971.-1981. kada je zabilježeno blago smanjenje ukupnog stanovništva. Ipak to smanjenje se može objasniti, između ostalog, promjenom popisne metodologije.

- ¹³ Neobrađivanje ranije obrađivanog poljoprivrednog zemljišta, a javlja se u područjima jake industrijalizacije pri čemu se životne potrebe više ne podmiruju u poljoprivredi
- ¹⁴ Poljoprivreda se koristi kao dopunska djelatnost nekoj novoj glavnoj djelatnosti
- ¹⁵ Opskrba se odvija mobilnim trgovinama, jednom do dva puta tjedno

LITERATURA

- Friganović, M.**, 1987: Demogeografija, Školska knjiga, Zagreb
- Gelo, J.**, 1987: Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine, Globus, Zagreb
- Korenčić, M.**, 1979: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971., JAZU, Zagreb
- Majer, D.**, 1937: Historijat đakovačkih obrtnika, Zbornik Muzeja đakovštine (svezak II.), Đakovo
- Nejašmić, I.**, 1991: Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi, Institut za migracije i narodnosti sveučilišta u Zagrebu, Globus, Zagreb
- Nejašmić, I.**, 2005: Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Školska knjiga, Zagreb
- Wertheimer-Baletić, A.**, 1982: Stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator, Zagreb
- Wertheimer-Baletić, A.**, 1995: Razvoj stanovništva đakovačkog kraja i njegove dinamičke odredbenice, Rad HAZU 471, Razred za društvene znanosti, Zagreb

SUMMARY

The Influence of Demographic Processes on the Transformation of the Đakovo Region

Marijan Jukić

The area of the Đakovo region can be described as a relatively well-bordered spatial component of East Croatian valley, which is determined by reliefic and historical-geographic homogeneity. Therefore, it is evident that physical-geographic elements (relief, types of soil) of this area very strongly defined the changes of directions and dynamics of the demographic processes.

Demographical characteristics and processes in the Đakovo region are very negative, which is similar to the general demographical situation in Croatian rural area. The dominant

process in the development of the age and sex structure of the population is demographic ageing, which is determined by the constant decline of natality and emigration of the young population in reproduction age. The mentioned processes in the area of the Đakovo region should be regarded as the cause of the constant deterioration of the demographic conditions for forming of fertile and working contingents of the population. During the last inter-census period, a rise of the negative migration balance is observed in the population of the Đakovo region as a consequence of a stronger after-war emigration.

Geographical differentiation of the Đakovo region, based on natural differences between hilly and plainy areas shows a tendency of spatial homogenization considering population processes. The plainy part of the Đakovo region shows slightly better demographic and socio-economic processes than hilly part. Municipality of the Levanjska Varoš in hilly part of the Đakovo region most obviously shows all negative social and morphological indicators of spatial processes. Phisionomy of the settlements in the plainy part of the Đakovo region shows the process of a socio-economic transformation. The highest level of the socio-economic transformation is evident in settlements which are well connected with Đakovo by bus-routes. Široko Polje, Satnica, Semeljci, Kuševac, Piškorevci, Viškovci and Budrovci fall within this group of settlements. However, the process of deagrarization has not led to a bigger improvement of the socio-economic conditions in these areas because of the long-term neglect of investments in agriculture.

Analysis of the main demographical characteristics leads to the conclusion that they are and will be large limitations to the socio-economic development of this area. Despite the fact that biological and general depopulation in the hilly part of the Đakovo region had started earlier, today it is obvious that demographical differences become lesser than in the past so we can speak about general depopulation of the Đakovo region.

Primljeno (Received): 15 - 05 - 2007

Prihvaćeno (Accepted): 22 - 10 - 2007

Marijan Jukić, prof. geografije
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska